

İQTİSAD ELMLƏRİ

UOT:574.

QLOBAL EKOLOJİ PROBLEMLƏRİN AKTUAL TƏHLİLİ

dosent Əzimov Arif Musa oğlu, dosent Qədimova Həqiqət Kərim qızı
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Zaqatala filialı UNEC Zaqatala filialı
arif-azimov@unec.edu.az

Xülasə: Məqalə müasir dövrün ekoloji problemlərinə və bu problemlərlə bağlı baş verən ümumbəşəri proseslərə həsr olunmuşdur. Məqalədə planetin ekoloji tarazlığının yaradılması tapşırığına planetar miqyasda qarşısalmıyaz proses kimi qəbul olunan qloballaşma mövqeyindən baxılır. Qloballaşma isə rəqabət, münaqişə, imkanlar mənbəyi, dərin iqtisadi, texnoloji və sosial dəyişikliklər sistemi kimi qiymətləndirilir. Bununla yanaşı dünyanın ekoloji strukturuna pozitiv və neqativ təsir göstərən proses kimi də qiymətləndirilmişdir. Müasir dünyada baş verən global proseslərin fundamental analizi və bəşəriyyətin gələcək tarixinin nəzəri əsaslarının yaradılması imkanları, məqalədə orijinal motivlər kimi çıxış edir. Bütün bu proseslər birbaşa, yaxud dolay yolla global ekoloji problemlərlə bağlıdır. Qlobal ekoloji problemin əsas məzmunu isə ilk növbədə insanın iqtisadi fəaliyyəti ilə, onunla yaşayış məskəni arasındakı təzadların dərinləşməsi ilə izah olunur. Texnika durmadan mürəkkəbləşdikcə, onun tətbiqinin miqyası artır və ona nəzarət mexanizmləri zəifləyir. Nəticədə süni sfera yaxud texnosfera genişlənir və təbii sfera dağılır. Hal-hazırda bəşəriyyət yer kürəsinin quru hissəsinin yarısını öz tələbatı üçün istismar edir.

Bununla əlaqədar gələcək hadisələrin proqnozlaşdırılması və gələcəyin hipotetik tarixinin, yaxud onun mümkün senaristinin yaradılması da son dərəcə aktual hadisə kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: qloballaşma, ekologiya, integrasiya, ekoloji problemlər, ekosistem, proqnozlaşma.

Key words: globalization, ecology, integration, ecological problems, ecosystem, forecasting.

Ключевые слова: глобализация, экология, интеграция, экологические проблемы, экосистема, прогнозирование

Bir qayda olaraq "qloballaşma" dedikdə təhtəşüurumuzda instinktiv şəkildə "ekologiya" anlayışı assosiasiya olunur. "Ekologiya" terminini elmi dövriyyəyə 1866-cı ildə alman bioloqu Ernest Hekkel daxil etmişdir. Hər iki termin "bəşəriyyətin ümumi evi" anlamına əsaslanır yun. oykos - ev, yun. qlobus - yer kürəsi). Qloballaşma kimi ekologiya da planetar xarakter kəsb edir, bütün xalqların maraqlarını ifadə edir və effektiv qərarlar qəbul edilməsini tələb edir.

Qloballaşma rəqabət, münaqişə və eyni zamanda imkanlar mənbəyidir. O, dərin iqtisadi, texnoloji, sosial dəyişikliklərlə dünyanın ekoloji sisteminə təsir göstərir. Bu isə tipik şəkildə ümumbəşəri təhlükəsizlik problemi kimi ortaya çıxır. Bu baxımdan bu gün və gələcəkdə ekosistemdən istifadə ilə bağlı münaqişəli məsələlərin baş qaldırması ehtimalı çox böyükdür. Məsələn, içməli su mənbələri uğrunda mübarizə, tropik meşələrin qırılması, kosmosun və dünya okeanının fərqli məqsədlər üçün mənimsənilməsi və s.

Biotexnologiyaların, robot, lazer texnikasının, atom və istilik-nüvə enerjisinin, yeni konstruktiv materialların yaradılması, global kompyuter sistemi bizim həyatımızda böyük perspektivlər açır. Texniki tərəqqi müasir cəmiyyətin üzləşdiyi global problemləri həll etməyə

imkan verir. Böyük qürur hissə ilə qeyd etmək lazımdır ki, kompyuterdən geniş istifadə edilməsi, informasiya cəmiyyətinin yaradılması bəşəriyyəti sivilizasiya tarixində misli görünməmiş inkişaf səviyyəsinə çıxarmışdır. Bununla əlaqədar olaraq müasir dünya əlaqə və münasibətlər baxımından olduqca zəngindir. Lakin məsələnin digər tərəfi qlobal cəmiyyətin daha da münaqişəli xarakter kəsb etməsi, stress situasiyalarının sayının daha da artması ilə bağlıdır. Məhz sosial və ekoloji sferalarda cərəyan edən hadisələrin dinamikliyi və intensivliyi, onların gücünün və miqyasının böyüməsi, eləcə də irimiqyaslı problemlər yaradır. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə əhali artımı aşağı düşür. Əhalinin sürətlə qocalması və insan ömrünün qısalması, həyat tərzinin və onun keyfiyyətinin aşağı düşməsi, ürək-damar, xərçəng, allergiya, immun defisitinin sindromu, həmçinin psixi, patoloji və bəşəriyyətin genofonduna ciddi zərbə vuran genetik xəstəliklərin sayı intensiv şəkildə artır. Yeni texnologiyalar tərəqqi ilə yanaşı texnogen təhlükələr yaradır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının transgen və kimyəvi tərkibli olması ənənəvi bioloji və fizioloji proseslərdə patogen və hətta mutagen hallara səbəb olur. Geni dəyişdirilmiş məhsulların patoloji xüsusiyyətlərini tədqiq etmiş rusiyalı tədqiqatçı İrina Ermakova belə məhsulların ilk növbədə canlı orqanizmlərin reoroduktiv keyfiyyətlərinin ciddi şəkildə aşağı düşməsinə aşkar etmişdir. [2 s. 41 – 48]

Geni dəyişdirilmiş məhsulların insan orqanizminin ənənəvi harmoniyasını pozması və ona son dərəcə toksiki təsir göstərməsi haqqında, aydın, elmi faktlara əsaslanan nəticələri, həmçinin ABŞ alimləri Breyk D.G. və Everson D.P.

Bu gün gen mühəndisliyinin üzdənirəq ixtirası olan geni modifikasiya edilmiş məhsulların bəşəriyyətin davamlı inkişafı üçün necə təhlükəli perspektivlər açması geniş ictimaiyyət tərəfindən intensiv müzakirə olunur. Müxtəlif ölkələrdən olan ekspertlər geni dəyişdirilmiş məhsulların degradasiya xarakteri haqqında eyni fikirdədirlər. [1 s. 29 – 36]

Bütün bu proseslər birbaşa yaxud dolayı yolla qlobal ekoloji problemlərlə bağlıdır. Qlobal ekoloji problemlərin əsas məzmunu isə ilk növbədə insanın iqtisadi fəaliyyəti ilə onunla yaşayış məskəni arasındakı təzadların dərinləşməsi ilə izah olunur. Texnika durmadan mürəkkəbləşdikcə mürəkkəbləşdikcə, onun tətbiqinin miqyası artır və ona nəzarət mexanizmləri zəifləyir. Nəticədə süni sfera yaxud texnosfera genişlənir və təbii sfera dağılır. al-hazırda bəşəriyyət yer kürəsinin quru hissəsinin yarısını öz tələbatı üçün istismar edir. Mövcud su hövzələrinin 50%-dən qənaətsiz şəkildə istifadə olunur. Son dörd əsr ərzində yer kürəsində 484 heyvan və 654 bitki növü məhv edilmişdir. Bu gün 100 adda quş, 300 adda heyvanın yox olması təhlükəsi var. Hal-hazırda dünyada ilkin meşə massivinin yalnız 35%-i qalmışdır. Tropik meşələrin isə yarıdan çoxu məhv edilmişdir.

Texnosferanın daha bir mənfi əlaməti istehsal və məişət tullantılarına nəzarətin zəif olmasıdır. Təbiətin sonsuz olmamasını, onun təbii ehtiyatlarının tükənən olmasını mənə bərpa olunmamasını, təbii mühitin bütün elementlərinin eyni səviyyədə bütövlük və davamlı inkişaf üçün vacib olmasını nəzərə alaraq, müasir dövrdə qlobal harmoniyanın pozulma səbəblərini aydın şəkildə görmək və onun necə bir potensial təhlükə daşıdığını dərk etmək olar.

Faydalı qazıntılardan (daş kömür, neft, qaz) qeyri-məhdud şəkildə istifadə olunması, yer kürəsində istixana effekti yaradır. Bu isə hər il atmosfərə 20 milyard ton kükürd turşulu qazların atılması, fotosintez prosesinin bu zərərli qazları tənzimləyə bilməməsi, bu qazların günəş şüalarını dəf etməməsi və əks istiqamətdə gedən infraqırmızı şüaları udması ilə bağlıdır.

Bu prosesin qlobal nəticəsi isə yer kürəsində iqlim şəraitinin ənənəvi balansdan çıxması və anormal istilərin hökm sürməsi kimi ortaya çıxır. Qlobal istiləşmə isə öz növbəsində qütb və materik buzlarının əriməsinə, dünya okeanının səviyyəsinin qalxmasına və sahil bölgələrin su altında qalmasına səbəb olur.

Qlobal ekoloji böhranın başlıca elementlərindən biri də yer kürəsini günəşin ultrabənövşəyi şüalarından qoruyan ozon qatının dağılması ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ozon qatı planetin ən etibarlı mühafizəçisi kimi stratosferdə dəniz səviyyəsindən 10- 50 km yüksəklikdə yerləşir və yer kürəsinin özünəməxsus filtri rolunu oynayır. Ozon qatı atmosferdə 500 - 600 milyon il bundan əvvəl formalaşmışdır. O zaman fotosintez nəticəsində burada kifayət qədər oksigen konsentrasiyası baş vermişdir. [4 s. 10 – 15]

Yer kürəsinin ayrı-ayrı regionlarında mövcud olan əhali sıxlığı, intensiv miqrasiya, urbanizasiya, regional hərbi münaqişələr, yeni tipli silahların sınağı ekoloji vəziyyətin kəskinləşməsinə səbəb olur.

Bütövlükdə ekoloji tarazlığın yaradılması və mövcud problemlərin qarşısının alınması idarə olunan bir prosesdir. Belə ki, qloballaşma və onunla bağlı olan ekoloji problemlər bəşəriyyətdən adekvat düşüncə tərzini tələb edir. Burada başlıca məsələ dünyaya vahid bir orqanizm kimi yanaşmaq bacarığıdır.

İstilik nüvə reaksiyalarının sintezi prosesinin ciddi nəzarət altına alınması, tullantısız texnologiyaların yaradılması, biotermik üsullarla tullantıların zərərsizləşdirilməsi və neytrallaşdırılması, eləcə də bu xüsus da digər tədbirlər, tədricən ekoloji durumu sabitləşdirməyə qadirdir. Bu baxımdan insanlarda ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması ümumbəşəri mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi son dərəcə aktualdır. Məhz belə bir şəraitdə ekoloji mədəniyyət ən optimal çıxış yolu kimi təzahür edir. Ekoloji mədəniyyət elə həyat tərzini və həyat təminatı üsuludur ki, cəmiyyət ruhani dəyərlərin, əxlaqi prinsiplərin, iqtisadi mexanizmlərin, hüquq normalarının və sosial institutların köməyi ilə tələbatları optimal tərzdə ödəyir və onlar yer kürəsində həyat üçün təhlükə yaratmırlar. Ekoloji mədəniyyətdə yönümlü şəkildə təşkil olunmuş ekoloji təhsildir. O, təkcə ümumi təhsilin struktur sistemində nüfuz etməklə kifayətlənməməlidir, onun fundamental əsas kimi də çıxış etməlidir. Çünki düzgün ekoloji tərbiyədən, yer kürəsində təbiətin və bəşəriyyətin simasında birbaşa davamlı varlığın taleyi asılıdır.

Bütün bu neqativ əlamətlər müasir dünyada hər kəsə məlum olan məsələdir. Eyni zamanda hər kəsə məlumdur ki, bu məsələlər yer kürəsində davamlı həyat üçün real təhlükə yaradır. Məhz bu səbəbdən bəşəriyyətin ümumi evinin qorunması və xiləsi fəvqəladə aktuallıq kəsb edir. Hətta məsələ o qədər ciddidir ki, insanlar gündəlik həyatlarında əldə etdikləri elmi-nəzəri və hipotetik informasiya ilə yaxın və uzaq gələcəyin xəyali təsvirini yaradırlar. Mövcud qlobal ekoloji problemlərlə əlaqədar dövrü olaraq gündəmə "dünyanın sonu" haqqında şayiə xarakterli proqnozlar gəlir. Lakin bu postindustrial cəmiyyətdə müasir texnogen xarakterli miflər yaratmaq cəhdləri deyil, bu şayələr real təhlükə əsaslanır.

Müasir dünyada baş verən qlobal ekoloji, sosial-iqtisadi, hərbi-siyasi və əxlaqi-mənəvi prosesləri fundamental şəkildə analiz etməklə nəzəri cəhətdən, ümumi cizgilərdə gələcəyin tarixini tərtib etmək mümkündür. Əlbəttə bu zaman hadisələrin çoxu sırf fərziyyə xarakteri daşıyacaq, lakin çoxlu sayda hipotetik fraqmentlər qaçılmaz faktları ifadə edəcək və gələcəyin real təsvirini yaradacaq. Bu gün qeyri-tətbiqi elmi təlimlər içərisində futurologiya (lat. futurum - gələcək, yun. loqos - təlim) fəvqəladə aktuallıq kəsb edir və bu təsadüfi deyil. Bu gün bu və ya digər tərzdə özünü dərk etmiş hər bir insanı, təkcə cari tarix, onun sosial-iqtisadi, ictimai-mədəni və əxlaqi-mədəni məzmununu və keyfiyyətini narahat etmir. O, gələcək nəsillərin taleyini də düşünür. Bu təbiidir və psixoloji kateqoriya kimi təzahür edir. Çünki fərd və qlobal anlamda bəşəriyyət dinamik inkişaf edən hərəkətverici gücü "özünü qorumaq" və "nəslə qorumaq" kimi iki aprior instinktdən alır.

Gələcəyin proqnozlaşdırılması və onun hipotetik xarakterli gələcək tarixinin, yaxud ssenarisinin yaradılması, ekstrapolyasiya (lat. extra-çöl, başqa, kənar; polire-dəyişirəm), interpolyasiya (lat. proxima-yaxın bir obyektin ona yaxın olan digər obyektə dəyişdirilməsi

ilə obyektin keyfiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi) kimi metodlarla həyata keçirilir. Bu zaman mövcud texnoloji, iqtisadi, sosial inkişaf templərinin əvvəlcədən təyin edilməsi kimi prosedurdan istifadə olunur. Futurologiya elmi fantastikadan daha çox gələcək haqqında yüksək səviyyəli ehtimalları əks etdirən "hələ yaşanmamış qlobal tarixi" əks etdirir. Futurologiya terminini elmi dövriyyəyə 1943-cü ildə Osip Flethaym (Oldos Haksliyə yazdığı məktubunda) daxil etmişdi. Futurologiya bu gün qlobal miqyasda cərəyan edən sosial proseslərin perspektivlərini təyin edir. Həmçinin dünyanın ekoloji gələcəyini də müəyyənləşdirir. Beləliklə, o yer kürəsinin və bəşəriyyətin gələcəyinin ümumi konsepsiyası kimi ortaya çıxır.

Gələcəyin öyrənilməsində ekstrapolyasiya, interpolyasiya, aqroksimasiya metodları ilə yanaşı ssenari, Delfi, beyin hücumu, morfolojiya və digər metodlardan da istifadə olunur. Ssenari metodu zamanı eyni cür inandırıcı olan tarixi hadisələrin dəsti götürülür. Onların hər biri zəruri detallarla zəngin olur və gələcək hadisələr sistemində baş verməsi mümkün olan bütün variantlar nəzərə alınır. Məsələn, qlobal inkişaf templəri, ekoloji problemlərin kateqoriyaları və s. Ssenari metodundan ilk dəfə məşhur Amerika futuroloqu German Kan (1922-1988) istifadə etmişdi.

1950 - 1960-ci illərdə yaradılmış Delfi metodu ekspert qiymətləndirmələrinə əsaslanır. Amerikalı alim Olaf Helmer (1910-2011) tərəfindən yaradılmışdır. Qədim Yunanıstanda Delfi orakulunun (kahin Pifiya) adı ilə bağlıdır. Əsasən nüfuzlu uzaqgörənlərin proqnozlarına əsaslanır. 9 Mişel Nostradamus - 1503 - 1566, Monax Avel - 1757-1841, Edqar Keysi - 1877-1945, Volf Messinq - 1899-1974, Vangeliya Pandeva Kuştareva - 1911-1996, Şeyx Şərif və s.).

Beyin hücumu metodu (ing. brainstorming) problemin operativ həllini nəzərdə tutur. Bu zaman iştirakçıların yaradıcı aktivliyi stimullaşdırılır və onlar çoxlu sayda, o cümlədən fantastik fərziyyələr irəli sürürlər. Nəhayət morfoloji metod (İsveçrəli alim Frits Tsivikki tərəfindən yaradılmışdır) gələcəyin obrazının yaradılmasında ayrı-ayrı potensial hadisələr üçün onları xarakterizə edən çoxlu sayda morfoloji kombinasiyalar təhlil olunur və onların müncər edilməsindən bütöv sistem yaradılır. Metod XX əsrin 30-cu illərində ABŞ alimi kopirayter (ing. copywriting - əlyazma, write - yazmaq, reklam və təqdimat testlərinin tərtib edən şəxs) Aleks Osborn (1888-1966) tərəfindən ixtira edilmişdir. [5. s. 74 – 75]

Beləliklə müasir dövrdə münaqişəli cəmiyyətin əsas məzmununu və aparıcı motivlərini təşkil edən qloballaşma və onunla birbaşa bağlı olan ekoloji vəziyyət, ekoloji problemlər, ekoloji tarazlıq, ekoloji mədəniyyət və digər məsələləri mövcud elmi-nəzəri metodlarla təhlil etməklə müvafiq fərziyyələrə və kifayət qədər dəqiq proqnozlara əsaslanan gələcəyin modelini yaratmaq mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, bu son dərəcə aktual və vacib məsələdir. Mövcud dəyərləri qiymətləndirmək və dərin analizə məruz qoymaq yolu ilə yaradılan gələcəyin təsviri bəşəriyyət üçün düzgün seçim etmək, gələcəyin real və etibarlı modelini yaratmaq üçün son dərəcə vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Brake DG, Evenson DP. "A generational study of glyphosate - tolerant soybeans on mouse fetalç postnatalç pubertal and adult testicular development.". Food Chem Toxicol 42 (1) (2004). 29-36
2. Ermakova I. "Influence of genetically modified soya on the birth-weight and survival of rat pups". Proceedings "Epigeneticsç Transgenic Plants and Risk Assessment" (2006). 41-48.
3. Marshall A.. "M soybeans and health safety - a controversy reexamined". Nature Biotechnology 25 (9). (2007). 981- 987.
4. Ларин. И.К. Химия озонового слоя и жизнь на Земле// Химия и жизнь - XXI век. 2000 - № 7. - С, 10 - 15

5. Стариков П. А. Пиковые переживания и технологии творчества: учебное пособие. Красноярск: филиал НОУ ВПО "Санкт - Петербургский институт внешнеэкономических связей, экономики и права" в г. Красноярске, 2011 - 92 с. - ISBN 978 - 5 - 904314 - 42 - 2. С. 74 - 75.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ, ЭКОЛОГИЯ

Азимов Ариф Муса оглы, Кадимова Хагигат Керимовна

Резюме

Статья посвящена глобальным экологическим проблемам и универсальным процессам, связанным с этими проблемами. В статье задача создания экологического баланса рассматривается с позиции глобализации, принятой как совокупность неумолимых событий глобального масштаба. Глобализация оценивается как источник конкуренции и конфликтов, как система глубоких экономических, технологических и социальных изменений, а также процесс, положительно и отрицательно влияющий на экологическую структуру мира. В качестве оригинальных мотивов в статье выступают возможности составления теоретических основ предстоящей истории человечества и фундаментального анализа глобальных процессов, происходящих в современном мире. В связи с этим предсказанием будущих событий создание гипотетической истории будущего или возможного сценария предусмотрено лишь как фактическое событие.

GLOBALIZATION, EKOLOGY

Azimov Arif Musa, Gadimova Hagigat Kerim

Summary

The article is devoted to global environmental issues and universal processes associated with these problems. In the article, the task of creating the ecological balance is considered from the perspective of globalization, adopted as a set of inexorable events of global scale. Globalization is evaluated as a source of competition and conflict, as a system of profound economic, technological and social change, as well as the process positively and negatively affecting the ecological structure of the world. The possibilities of drawing up the theoretical foundations of the forthcoming history of humanity and a fundamental analysis of global processes occurring in the modern world, in the article appear as the original motifs. In connection with this prediction of future events, the creation of a hypothetical history of the future or a possible scenario is provided as only the actual event.

Rəyçi: Şabanov Abdulməcid Seyid oğlu, Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

"İqtisadiyyat və idarəetmə" kafedrasının 27 dekabr 2023-cü il tarixli iclasın 04 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 09 yanvar 2024-cü il